

Αρχειακή πολιτική και ιστορική έρευνα

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

ΤΟ 1978 ο Ν. Σβορώνος έλεγε τα εξής:

«Στην αρχαία ιστορία η προετοιμασία του ιστορικού υλικού είναι σημαντική: υπάρχουν όργανα εργασίας, πηγές στο σύνολό τους σχεδόν εκδομένες και μελετημένες. Στη δυτική μεσαιωνική ιστορία επίσης. Για το Βυζάντιο, αντικείμενο διεθνούς επιστήμης, η ανάλογη προεργασία έχει προχωρήσει αρκετά.

»Αλλά για τη νεότερη ελληνική ιστορία μόλις αρχίζουμε την καταλογογράφηση των πηγών, που ο μεγάλος αριθμός τους παραμένει ακόμα ανέκδοτος, αν όχι άγνωστος. Μένει ακόμα να γίνει μελέτη των επιμέρους ζητημάτων. Κι εδώ είναι η δυσκολία: ο ιστορικός του νεότερου ελληνισμού πρέπει να είναι μαζί ιστορικός και ιστοριοδίφης. Και η διάκριση που γίνεται στην Ελλάδα από πολλούς, ανάμεσα στον μεγαλοφάνταστο ιστορικό και τον ταπεινό ιστοριοδίφη, φαίνεται, και είναι, επικίνδυνη και εξωπραγματική».¹

Δέκα χρόνια μετά, τα λόγια αυτά είναι ακόμη επίκαιρα. Όσο για την τελευταία αποστροφή, είναι γεγονός πως από την εποχή της μεταπολίτευσης, οπότε άρχισαν οι συζητήσεις για την επανεξέταση της ελληνικής ιστοριογραφίας, ποτέ δεν τέθηκε προς συζήτηση, με τη σοβαρότητα που επιβαλλόταν, το ζήτημα των αρχείων. Ίσως γιατί η ενασχόληση μ' αυτό παρέπεμπε στην παραδοσιακή αντίληψη για την ιστορία, που ενδιαφερόταν απλώς να κάνει γνωστές τις πηγές, με απώτερο στόχο τη συσσωρευση των γεγονότων, αντίληψη που δίκαια αμφισβητήθηκε και πολεμήθηκε τα τελευταία χρόνια.

Είναι γνωστό όμως ότι οι εκάστοτε εξελίξεις στη θεωρία της ιστορικής επιστήμης, από τη μια, επηρεάζονται από το είδος και τον τρόπο οργάνωσης του πληροφοριακού υλικού και, από την άλλη, επηρεάζουν με τη σειρά τους την περαιτέρω οργάνωσή του. Μια συζήτηση επομέ-

ως με αντικείμενο την ιστορική έρευνα δεν πρέπει να αγνοεί αυτή τη σχέση.

Πριν προχωρήσουμε στην ελληνική περίπτωση, δεν θα ήταν άσκοπο να θυμηθούμε ορισμένα πράγματα σχετικά με το πληροφοριακό υλικό.

Η αρχειακή οργάνωση αποτελεί συστατικό στοιχείο της διοίκησης σ' όλες τις χώρες του κόσμου και ταυτόχρονα υπηρέτει συστηματικά την ιστορική μνήμη κάθε λαού.

Οι αρχειακές υπηρεσίες, συγκεκριμένα, εντοπίζουν, διασώζουν, ταξινομούν και συντάσσουν καταλόγους του υλικού που χρειάζεται ή θα χρειαστεί κάποτε η ιστορική επιστήμη.

Η προώθηση των ιστορικών σπουδών έχει άμεση σχέση με την αρχειακή πολιτική που ασκείται. Δεν είναι τυχαίο ότι τα κράτη που έχουν προχωρήσει στον τομέα της ιστορικής έρευνας, όπως είναι π.χ. η Γαλλία, η Ιταλία, η Αγγλία, έχουν οργανωμένα αρχεία που αποτελούν πρότυπο για τις υπόλοιπες.

Μετά από ένα πρώτο στάδιο εντοπισμού και συγκέντρωσης του υπάρχοντος υλικού, ιδιωτικού ή δημόσιου, στην αρχή της λειτουργίας τους, οι αρχειακές υπηρεσίες σήμερα ασχολούνται, μεταξύ των άλλων, και με την εκκαθάριση των αρχείων των δημοσίων υπηρεσιών και οργανισμών κεντρικών και περιφερειακών, έργο που απαιτεί μεγάλη προσοχή και οργανωτική ικανότητα, αφού η γραφειοκρατία έχει πολλαπλασιάσει τον αριθμό των εγγράφων που παράγονται καθημερινά και από τα οποία οι υπηρεσίες συνήθως βιάζονται να απαλλαγούν.

Η αρχειακή πολιτική ποικίλλει ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας. Κοινός τόπος όμως είναι: (1) Η προσπάθεια για εξειδίκευση των αρχειακών μονάδων. (2) Η όσο το δυνατόν ταχύτερη ταξινόμηση του εισαγόμενου υλικού και η σύνταξη καταλόγων ή ευρετηρίων ώστε να εξυπηρετείται η έρευνα. (3) Η συνεχής συζήτηση, μέσα από περιοδικά ή ειδικές συναντήσεις, για τα κριτήρια και τις μεθόδους συγκέντρωσης και ταξινόμησης των αρχείων και φυσικά η πρόβλεψη για τις μελλοντικές ανάγκες. Είναι προφανές ότι στις συζητήσεις αυτές δεν συμμετέχουν μόνο οι «καθ' ύλην αρμόδιοι». (4) Η συνεχής εξέλιξη των τρόπων συντήρησης του αρχειακού υλικού και η προσπάθεια για τη χρήση νέων τεχνολογικών μέσων

* Το κείμενο αποτελεί συντομευμένη μορφή εισήγησης στην εκδήλωση με θέμα «Αρχεία και Ιστορία» που οργάνωσε η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού στις 25 Νοεμβρίου 1987.

με στόχο την οικονομία και την ασφάλεια.

Για να παρουσιάσει κανείς μια συνοπτική εικόνα του τι συμβαίνει στην Ελλάδα, πρέπει να γενικεύσει η γενίκευση, παρά τον κίνδυνο της υπεραπλούστευσης που περιέχει, είναι ο μόνος ασφαλής τρόπος για να συλλαμβάνονται τα προ-

βλήματα στο σύνολό τους. Οι εξαιρέσεις, λοιπόν, δεν θα μας απασχολήσουν εδώ.

Τα πιο σημαντικά στοιχεία που συνθέτουν αυτή την εικόνα είναι τα εξής:

1.

Μετά την ίδρυσή της, το 1914, με πρωτοβουλία του Γ. Βλαχογιάννη, η αρχαιακή υπηρεσία λειτουργεί σήμερα με βάση νόμο του 1939, ελλιπή και ξεπερασμένο πια, αφού προβλέπει περιορισμένα για την εποχή μας κριτήρια ως προς την επιλογή του διατηρητέου υλικού και ελάχιστους υπαλλήλους για τη διεκπεραίωση της αποστολής της. Από το 1977 βρισκόμαστε στη διαδικασία σύνταξης νέου σχεδίου νόμου, ενώ το θέμα δεν έχει απασχολήσει καθόλου, στην ουσία του τουλάχιστον, τις συζητήσεις στη Βουλή. Ο νομοθετικός εκσυγχρονισμός όμως, αν και απαραίτητος, δεν είναι πανάκεια. Το πρόβλημα έχει σχέση και με ζητήματα συλλογικής νοοτροπίας που δεν λύνονται νομοθετικά.

2.

Η καταστροφή υλικού είναι καθημερινή πρακτική, και μάλιστα αποδεκτή από την κοινή γνώμη. Είναι χαρακτηριστικό ότι σχετικά με το θέμα των «φακέλων» των πολιτών, που εξαγγέλθηκε ότι θα καταστραφούν, κανείς, εκτός από μια ομάδα ιστορικών, δεν διανοήθηκε τη διατήρησή τους, για ιστορική φυσικά και όχι για πολιτική χρήση, πράγμα εύκολο να διασφαλιστεί. Στην εκδήλωση εξάλλου που οργάνωσε η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελ-

ληνισμού, με θέμα «Αρχαία και Ιστορία», στις 25.11.1987, αναφέρθηκε ότι τον Αύγουστο του 1987 βρέθηκαν στην Ερμούπολη, στα σκουπίδια, τα κατάστιχα και τα αρχαία δύο Συριανών επιχειρήσεων, ενώ μερικές μόνο μέρες πριν είχε γίνει εκδήλωση με το ίδιο θέμα εκεί από την Εταιρεία και με αφορμή την έκδοση του Δημοτικού Αρχείου της πόλης!

Οι εκκαθαρίσεις των υπηρεσιακών αρχείων, πράγμα επιβεβλημένο από το νόμο, σημαίνουν συνήθως πολτοποίηση, αφού ουσιαστικά τα κριτήρια της επιλογής είναι υπόθεση των ίδιων των υπαλλήλων, οι οποίοι τα θεωρούν άχρηστα, πρώτον, γιατί δεν υπάρχει χώρος να φυλαχτούν και, δεύτερον, γιατί έγγραφα που παρήγαγαν οι ίδιοι δεν είναι δυνατόν, κατά την άποψή τους, να ενδιαφέρουν την ιστορία.

Για τα αρχαία των νοσοκομείων, των σωματείων, των οργανισμών, των επιχειρήσεων κ.ο.κ., για το υλικό, δηλαδή, που κανένας νόμος δεν προβλέπει τη διάσωσή του, αποφασίζει η τύχη, όπως στο παράδειγμα που αναφέρθηκε παραπάνω.

Η συλλογική νοοτροπία, συναρτημένη με διάφορους παράγοντες, όπως είναι π.χ. η παιδεία, με τη στενή και την ευρεία της έννοια, αλλά και άλλους, διαμορφωμένη εν πάση περιπτώσει μέσα σε συγκεκριμένες συγκυρίες, δεν είναι θέμα που μπορεί κανείς να προσπεράσει εύκολα. Αυτό που γενικά ονομάζουμε «ιστορική ευαισθησία» απουσιάζει από τον μέσο Έλληνα και πάντως δεν ξεπερνά την αρχαιότητα, την Επανάσταση του 1821, την Αντίσταση ίσως, ανάλογα με την εμπειρία, την ηλικία και το επίπεδο του καθενός· δεν πάει πέρα από τη «μυθική» διάσταση της ιστορίας, που είναι μια από τις διαστάσεις της, όχι όμως η μοναδική. Λείπει η ιστορική αίσθηση, ως μια από τις οπτικές που μπορεί να έχει κανείς στην καθημερινή του ζωή. Το παλιό δεν συλλαμβάνεται ως στιγμή σ' ένα χρόνο συνεχή και γι' αυτό έχει αξία μόνο μωσαική, διδακτική ή, στη χυδαιότερη της έκφραση, οικονομική. Αλλά το θέμα αυτό, ανεξάρτητα από τις σελίδες που έχουν ή δεν έχουν γραφτεί, παραμένει αντικείμενο ξεχωριστού και πάντα επίκαιρου προβληματισμού.

3.

Μια πολύ μεγάλη κατηγορία πηγών είναι αυτές που «λανθάνουν»· οι πιθανότητες να σώζονται και να μη σώζονται είναι ίσες. Είναι προφανές ότι και οι καταστραμμένες, πριν αποδειχτεί η καταστροφή τους, ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία. Είναι αυτές που υποχρεώνουν τον ιστορικό να υποδυθεί πολλούς ρόλους για να τις εντοπίσει. Η φαντασία, η υπομονή, και η ικανότητα για δημόσιες σχέσεις είναι απαραίτητα στοιχεία σ' αυτή τη δια-

δικασία. Έτσι, πολλές φορές η αναζήτηση των πηγών παρουσιάζει μεγαλύτερο ιστορικό ενδιαφέρον από τις ίδιες.

Η ποσότητα του άγνωστου για την επιστήμη αρχαιακού υλικού δεν είναι δυνατόν φυσικά να υπολογιστεί, και εκκρεμεί ακόμα μια συστηματική και οργανωμένη εκστρατεία για τον εντοπισμό αρχείων σ' όλη την Ελλάδα.

4.

Οι διάφορες αρχαιακές μονάδες δεν έχουν σαφή και συγκεκριμένη εξειδίκευση, εκτός απ' αυτή που επιβάλλουν οι υπηρεσιακές ανάγκες, όπως συμβαίνει π.χ. με το αρχείο του υπουργείου Εξωτερικών. Τα κριτήρια έχουν διαμορφωθεί κατά περίπτωση. Αυτό δημιουργεί πρακτικές δυσκολίες, που όμως θα ήταν παράλογο να τις θεωρήσουμε μεγάλης σημασίας μπροστά σε άλλα σημαντικότερα προβλήματα.

5.

Η ταξινόμηση και η έκδοση καταλόγων, απαραίτητη προϋπόθεση για τη λειτουργία των αρχείων σ' όλο τον κόσμο, αποτελεί πολυτέλεια για την Ελλάδα. Ένα αταξινόμητο αρχείο, όμως, δεν είναι προσιτό στην έρευνα, ενώ η απουσία δημοσιευμένων καταλόγων δυσχεραίνει την επιστημονική εργασία. Οι κατάλογοι και τα ευρετήρια που διαθέτουμε είναι, κατά κανόνα, προϊόντα της ατομικής πρωτοβουλίας και όχι συνεχούς και συστηματικής εργασίας ενταγμένης στη λειτουργία των αρχείων.

6.

Τα δημοσιευμένα ευρετήρια δύο Δημοτικών Αρχείων, της Ερμούπολης και του Ναυπλίου, έδειξαν ποιους ορίζοντες ανοίγουν για την ιστορική έρευνα και έφεραν στην επικαιρότητα το θέμα των τοπικών αρχείων. Από τα σαράντα περίπου θεσμοθετημένα τοπικά αρχεία, στα οποία θεωρητικά συμπεριλαμβάνονται τα δημοτικά, τα κοινοτικά και τα νομαρχιακά, τα περισσότερα υπολειπονται. Η οργανωμένη λειτουργία τους θα πρόσφερε πολλά, κατ' αρχάς στο ζήτημα του εντοπισμού και της διάσωσης αρχαιακού υλικού που έχει σχέση με την κάθε περιοχή, είτε βρίσκεται εκεί είτε έχει μεταφερθεί αλλού. Η εύρυθμη λειτουργία ενός τοπικού αρχείου μπορεί επίσης να παίξει ρόλο στην ευαισθητοποίηση του μέσου πολιτή σχετικά μ' αυτά τα θέματα και να συμβάλει σημαντικά στην αλλαγή της νοοτροπίας, στην οποία οφείλονται πολλά από τα προβλήματα που θίξαμε παραπάνω.

7.

Η αναζήτηση υλικού για μελέτες που ξεφεύγουν από τα παραδεδωμένα έχει κα-

ταστήσει τις ιδιωτικές συλλογές σταθερό σημείο αναφοράς των ερευνητών αφού η συλλεκτική λογική έχει διασώσει είδη πηγών που η ιστορική λογική μέχρι τώρα αγνοούσε. Η αναξιοπιστία του κράτους και η ολοένα αυξανόμενη αδιαφορία του για ό,τι έχει σχέση με την ιστορική μνήμη, έχει ευνοήσει την ανάπτυξη ιδιωτι-

κών συλλογών. Έτσι, σήμερα βρισκόμαστε μπροστά στο φαινόμενο η ίδια η πολιτεία να εκχωρεί δικές της αρμοδιότητες στην ιδιωτική πρωτοβουλία, ενώ κρατάει για το αντίθετο, και βαθμιαία να υποκαθίσταται απ' αυτή. Μια γραφική λεπτομέρεια, που έχει σχέση μ' αυτό το φαινόμενο, είναι η σύγχυση που γίνεται πολύ συχνά ανάμεσα στις έννοιες «αρχείο» και «συλλογή».

8.

Μετά την έκθεση των προηγουμένων, γίνεται εύκολα κατανοητό ότι η συστηματική δημοσίευση των πηγών μετατίθεται στο απώτερο μέλλον, ενώ η έκδοση ειδικού περιοδικού, που δεν έχει γίνει ακόμα, ανήκει στη σφαίρα της ουτοπίας. Προς το παρόν, ο εντοπισμός και η διάσωση έχουν άμεση προτεραιότητα.

Με την πεποίθηση ότι η έκθεση των προβλημάτων, όσο υποκειμενική και αν είναι, είναι πιο χρήσιμη από την αποσιώπησή τους, θα προτιμούσα να κλείσω αυτό το σημείωμα χωρίς να προτείνω λύσεις. Προτάσεις προκύπτουν ανά πάσα στιγμή και στην πιο αλήθινη ιδιωτική συζήτηση: η αύξηση των υπαλλήλων στις αρχαιακές υπηρεσίες, η συμμετοχή και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας σε οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με το θέμα, η ενεργοποίηση των πανεπιστημίων, είναι μερικώς, για να μην περιοριστούμε στο νομοθετικό πλαίσιο που βρίσκεται σε κάποιο δρόμο.

Τέλος, θεωρώ αυτονόητη και δεδομένη, για όλες τις σκέψεις που έγιναν, την

αξία της ιστορικής γνώσης. Το θέμα έχει αναλυθεί εκτενώς αρκετές φορές μέχρι τώρα, όμως την πιο πειστική φράση την ακούσαμε από τον Γ. Τσαρούχη: «... η μελέτη του παρελθόντος αυξάνει το μήκος της ζωής μας». □

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Απόσπασμα διάλεξης του 1978 με τίτλο: «Η επιστήμη της ιστορίας και το επάγγελμα του ιστορικού». Περιέχεται στο Ν. Σβορώνος, *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1982, σσ. 21-32.